

NÉVTELEN BIZÁNCI KRÓNIKATÖREDÉKEK NÁNDORFEHÉRVÁR ELSŐ TÖRÖK OSTROMÁRÓL (1440)**

A Palaiologosz-kori bizánci történetírók munkái az antik görög mintát követve megpróbálták közelebb hozni a középkori tradíciót az antik örökséghez, mintegy előfutáraként a nyugati humanizmusnak.¹ E bizánci humanizmusnak a teljes kifejlődését megszakította a Bizánci Birodalom zsugorodása és az oszmán–törökök térhódítása. Az antik görög történetírói tradíció megtartása mellett azonban szükség volt olyan történeti munkákra is, amelyek az átlagos műveltségű és korabeli görögöt beszélők nyelvén íródtak. Sőt, a bizánci „hanyatlás történetíróinak” (*Dukasz, Khalkokondülész, Kritobulosz, Szphrantzész*) az atticizmus nyelvén és szellemében írt munkájuk is igényelte a *beszélt görög*re való átfordítást. Ez az új „nyelviség” már korábban is megmutatkozott és egy nagy történeti munkában is kimutatható. Ennek az új(görög) irodalomnak az (egyik) első példája a XIV. századi *Moreai Krónika*, amelynek görög verses szövege már a XIII–XIV. századi *beszélt görög* nyelven íródott.²

A XVI–XVII. században már két poszt-bizánci történetírói irányzatot, „iskolát” különíthetünk el. Az egyik, a régi hagyományokat követő, amely még az oszmán–török hódítás alatt is ott maradt a fővárosban, immár Isztambulban, erős egyházi befolyással (pl.: *Manuél Malaxosz* vagy *Gennadiosz Szkholáriosz*). A másik, főleg az itáliai görög közösségekben virágzott, vagy azokon a görög területeken, ahol az itáliai befolyás még megmaradt. Marios Philippides szerint ez utóbbi történetírói „iskola” terméke lehet az alább részletesen tárgyalandó forrás, a korai XVII. századi *Codex Barberinus Graecus III.* is.³ Jól mutatja ezt az, hogy az utóbbi mű nem egyházi témát érintett és világi forrásokra támaszkodott. Sőt, nyugat-európai, latin nyelvű forrásokra! Ez a tény a bizánci történetírásban korábban elképzelhetetlen lett volna.

Persze nem szabad e felosztást túlságosan mereven értelmeznünk. Hiszen már a Palaiologosz-kor is komoly figyelmet szentelt a nyugati irodalomnak és gondolkodás-

*Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, tudományos segédmunkatárs, szbpl@freemail.hu

** Jelen tanulmány a K 81485 számú OTKA pályázat támogatásával készült és részét képezi az „1440.-Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei” című, 2014 május 21-én megvédett doktori [PhD] értekezésemnek.

1 Philippides 1990. 8.

2 Schmitt 1904. XXIII.

3 Philippides 1990. 11.

nak. Ez egyrészt a latin nyelvű történetírók műveinek és forrásainak felhasználását, másrészt a latin nyelvű művek görögre való lefordítását, összességében a kölcsönös kulturális kommunikáció megindulását jelentette.⁴ Szép példáját láthatjuk e figyelemnek a filozófia területén. Az a Gennadiosz Szkholariosz, aki az oszmán-török uralom első pátriárkája lesz Konstantinápolyban, annak ellenére, hogy a nyugati latin egyházzal való unió tekintélyes ellenzője volt, görögre fordította Petrus Hispanus skolasztikus logikai munkáját.⁵

Philippides szerint ez a „nyugati görög”, poszt-bizánci történetírói „iskola” az itáliai humanizmusban és a „Palaiologosz-reneszánszban” gyökerezett, míg a keleti, Isztambulban működő bizánci történetírók visszatértek a klasszikus bizánci történetírók módszereihez, viszont jóval több oszmán-török forrást használtak fel műveikben.⁶

I.

Nándorfehérvár első, 1440. évi oszmán-török ostromának kutatása során az ostromra vonatkozó bizánci forrásokat korábbi tanulmányaimban összegyűjtöttem és közzétettem.⁷ Az atticizmust követő bizánci szerzők, Khalkokondülész és Dukasz mellett, azonban legalább akkora figyelmet kell szentelnünk az újjörög nyelvű történeti forrásainkra is. Egyebek mellett azért, mert egyikük nyelv- és fogalomhasználatában az akkori időszak jelentős haditechnikai, tüzérségi fejlődésének nyomát őrizte meg, amelynek különösen egy ostrom leírásában és források általi rekonstruálásban van kiemelkedő jelentősége. Jelen tanulmányomban két ilyen bizánci kútfőt vizsgálok.

Nándorfehérvár 1440. évi ostromát egyebek mellett – a vonatkozó poszt-bizánci történeti munkák közül – a XVII. századi *Codex Barberinus Graecus 111*-ben fennmaradt mű tárgyalja. Sajnos szerzőjének kiléte ismeretlen, így a szakirodalomban a Névtelen Krónika elnevezés is használatos, a továbbiakban mi is ezt követjük. A kéziratot 1907-ben Seymour de Ricci fedezte fel a vatikáni könyvtárban, Antonio Barberini (1607–1671) kardinális könyvtárának részeként és a *Historia Imperatorum Turcorum* címet adta neki. A mű első vizsgálatát Sp. P. Lampros végezte el 1908-ban.⁸

A magyar vonatkozású részekre 1930-ban, Ἀγνωστων Ἑλληνικὸν Χρονικὸν περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων című tanulmányában Moravcsik Gyula hívta fel a figyelmet.⁹ Moravcsik, miután a kéziratot megvizsgálta, a hazai kutatóközönség számára 1934-ben *A magyar történet bizánci forrásai* című munkájában részletesen ismertette a magyar vonatkozású részek tartalmát, így beszámolt az ebben a kódexben

4 Philippides 1990. 12.

5 Geréby 1999. 210.

6 Philippides 1990. 12.

7 Szabó 2010. 71–78; Szabó 2012. 123–127.

8 “Περὶ τινῶν Βαρβερινῶν Κωδίκων.” *Νέος Ἑλληνομνήμων* 5 (1908), 454–455.

9 Moravcsik 1930.) 447–449.

szereplő 1440. évi ostrom leírásáról is (40^v–41^r).¹⁰ Majd a *Byzantinoturcica* I. kötetébe is felvette e kódexet,¹¹ sőt célul tűzte ki a kézirat szövegének kiadását is.¹² Ezt azonban nem ő, hanem *Georgiosz Theodoru Zórasz* végezte el 1958-ban *Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων* címmel megjelentetett munkájában. Moravcsik ezután is nyomon követte a mű sorsát, mert Zórasz szövegkiadásának hazai, elérhető példánya éppen a magyar bizantinológus könyvtárából való. A kötetben lévő bélyegzés legalábbis erről tanúskodik.¹³ Sőt, a néhány ceruzával írt bejegyzés is valószínűleg Moravcsik kezétől származhat. Ezt a könyvet Moravcsik Gyula könyvtárának többi kötetével 1973-ban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára vette fel a nyilvántartásába.¹⁴

Tudnunk kell, hogy Zórasz kiadása az egyetlen fennmaradt vatikáni kézitról készült, nem teljes, hiányzik az eleje és a vége, valamint éppen a II. Murád szultán uralkodásának utolsó éveiről szóló részletek. Ezek közül újabb töredékeket *P. Canard* fedezett fel, amelyek már III. Mehmed (1595–1603) szultán életéről is beszámolnak. Úgy tűnik, hogy ez egyúttal eldöntötte a Névtelen Krónika keletkezési idejének kérdését is: minden bizonnyal 1603–1671 közt írták. A krónika újabb részeit szintén Zórasz publikálta 1966-ban,¹⁵ s azóta több nyelvre lefordítva is napvilágot látott.¹⁶ A hazai szakirodalom azonban adós maradt az értékeléssel, így jelen tanulmányommal – 1440 vonatkozásában – ezt pótolom.¹⁷

A krónika a szultánok uralkodásának időrendjében tárgyalja az Oszmán Birodalom eseményeit I. Murád uralkodása (1326–1389) idejétől, 1373-tól egészen II. Bayezid szultánig (1481–1512), az újabb töredékekkel együtt III. Mehmed uralkodásáig.

A II. Murád uralkodását tárgyaló 9. fejezetben a krónika beszámol a szultán által vezetett katonai akciók között Nándorfehérvár ostromáról is. Először az erre vonatkozó szövegrészletet ismertetjük.

„Τότε, ὡσὰν ἐπῆρε ὁ σουλτὰν Μουράτης τὴν Σιδερόβια, ἔπλωσε καὶ ἐμεγάλωνε τὴν βασιλείαν του εἰς τὴν Οὐγγαρία. Καὶ τοῦτο, διαπὶ ἀπόθανε ὁ Ἀλπέρτος ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἦτονε πολλὴ σύχυσι εἰς τὴν Οὐγγαρία.”¹⁸

„Καὶ, ὡς ἔμαθε αὐτὰ ὁ Μουράτης, ἐμάζωξε τὰ φουσσαῖτα του νὰ πάγη

10 Moravcsik 1934. 239.

11 Moravcsik 1942. 160–162.

12 Moravcsik 1958. 296–299.

13 „Moravcsik Gyula könyvtára 1973.”

14 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 4470/1973.

15 Philippides 1990. 14.

16 Kreutel 1971; Baştav 1973; Philippides 1990.

17 Itt megemlítem Dr. Baán István készülő munkáját, amely e korszak magyar vonatkozású bizánci forrásait fogja közzétenni. (Baán István: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Budapest 2013)

18 Zórasz 1958. 63,27–30 (az oldalszám után a sorokat is jelölöm): „Amint elfoglalta Szendrőt, Murád szultán egészen Hungáriáig kiterjesztette és megnövelte uralmát. Azért történt ez, mert Albert, Hungária királya meghalt és nagy zűrzavar támadt Hungáriában...” –Korábban lásd még: Szabó 2012. 126–127. Az itt közölt fordításaim lektorálásáért Dr. Olajos Teréziát illeti köszönetem.

καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας, ἤξέροντας πῶς ἔχουνε μεγάλα σκάνταλα ἀνάμεσόν τους οἱ Οὐγγαροὶ διὰ τὴν βασιλεία. Τότε ὁ σουλτάν Μουράτης ἤυρε καιρὸν καὶ ἐπῆρε τὰ φουσσάτα του καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Μπελιγράδι, ὅπου στέκει εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ντούναβη καὶ τοῦ ποταμοῦ Σάβα ἀνάμεσα. Καὶ ἦτονε φυλάκτορες ἀπάνω εἰς τὸ Μπελιγράδι ὁ καπετάνιος Ὁΐωάννης ὁ Βρανᾶς πολλὰ ἀνδρειωμένος, ὁμοίως καὶ οἱ ἐπίλοιποι. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐπολεμούσαν οἱ Τούρκοι μέρα καὶ νύκτα, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ μέσα τῶν ἀντιστέκα καὶ ἐπολεμούσανε. Καὶ οἱ Τούρκοι ἀπ' ὄξω ἐρρίχνασι δυνατὲς λουμπαρδὲς καὶ ἐχαλούσανε τὰ τεῖχη ὅλη μέρα, καὶ οἱ χριστιανοὶ τὰ ἐκτίζανε ὅλη νύκτο. Τότε ἔστειλε ὁ Μουράτης τοῦ Βρανᾶ, ὅτι νὰ παραδώσῃ τὸ κάστρο καὶ νὰ τὸνε τιμῆσῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ πολλὴν τιμὴν. Ἀμμή αὐτὸς δὲν ἤθελε. Καὶ, ὡσαύτως εἶδε ὅτι οὐ στέργει, ἐκράξε ὁ Μουράτης μαστόρους, ὅτι νὰ κόμῃ ἀπ' ὄξω μίνες νὰ σκάβουνε κάτω τὴ γῆ, νὰ τρυπήσουνε, νὰ ἐμποῦνε μέσα. Καὶ ἔβαλε καὶ ἐσκάβανε. Καὶ οὕτως τὸ ἐπαίρασιν, εἰάν δὲν ἤθελε στείλει λόγον μὲ μία γραφὴν εἰς τὴν σαίττα ἑνὸς χριστιανόσ. Καὶ τότε, ὡς τὸ ἔμαθε ὁ ἀφέντης ὁ Βρανᾶς ἔκαμε ἀπὸ μέσα κοντραμίνα καὶ σκάβοντας ἤυρε τὴν μίνα τῶν Τούρκων καὶ ἔβαλε φωτιά εἰς τὸ βοτάνι. Καὶ λέγουσι ὅτι ἐκάησαν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν μίνα πλεόν παρα δεκαφτὰ χιλιάδες Τούρκοι. Καὶ ἐσκοτώθησαν καὶ εἰς τὸν πόλεμον ὀκτὼ χιλιάδες, ὅπου τὸ εἶχανε ἀποκλεισμένο ἑπτὰ μῆνες. Καὶ, ἰδόντας ὁ σουλτάν Μουράτης ὅτι δὲν ἤπόρεια νὰ τὸ πάρῃ ἀφήσεν τὸ καὶ ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀδριανόπολιν, εἰς τὸ σκαμνὶ του, νὰ ἀναπαύσῃ τὰ φουσσάτα του ἀπὸ τὸν κόπον τοῦ πολέμου.¹⁹

Láthatjuk, hogy ebben a krónikában megtaláljuk a nándorfehérvári ostrom előzményeit, valamint azt is, hogy a szultánnak jó értesülései voltak a magyarországi háborús bejpolitikáról. A várvédők kapitányának, a vránai Joannésznek –azaz a Tallóci-testvérek közül Jovának– kiemeli kiváló katonai képességeit. Fontos információkat kapunk a seregek tüzérségi felszereltségéről is. A klasszicizáló görög nyelvet használó szerzők közül Khalkokondülészhez hasonlóan ez a krónika is megemlíti a törökök által használt

19 Zórasz 1958. 63,35–64,20. „Amikor ezeket Murád megtudta, seregét összegyűjtötte, hogy Hungária ellen vezesse, miután kitudakolta, hogy a magyarok között nagy viszály dűl a királyság miatt. Ekkor Murád szultán megtalálta a megfelelő időt és elindította seregét, elérkezett Belgrádhhoz, amely a Duna és a Száva-folyó összefolyásánál, középen van. Belgrád kapitánya, Vránai Joannész igen vitéz férfiú volt, amint a többiek is. Ezután a törökök éjjel-nappal ostromoltak, a keresztények pedig belülről ellenálltak és harcoltak. A törökök kívülről hangos bombardákkal löttek és egész nap rombolták a falakat. A keresztények pedig éjjel újjáépítették azokat. Ekkor Murád üzent a vránainak, hogy ha átadja a várat, őt kitünteti és nagy vagyont ad majd neki. Ő azonban ezt elutasította. Amint Murád látta, hogy nem fogadja el (ajánlatát), mestereket hívatott, hogy kívülről aknákat ássanak a föld alatt azért, hogy bejussanak (a várba). És lövett és ásatott. Ez sikerrel is járt volna, ha egy keresztény nem üzent volna egy nyilvesszóvel eljuttatott levélben. Amint ezt megtudta a vránai parancsnok, belülről egy ellenaknát ásatott és ásás közben megtalálta a törökök aknáját és tüzet dobott a puskaporra (füre!). Azt mondják, hogy ebben az aknában benn égett több mint 17 000 török. A harcban pedig életét vesztette 8 000 és az ostrom (körülzárás) 7 hónapig tartott. Murád szultán látva, hogy bizonytalan lett az ostrom kimenetele, lemondott erről és visszafordult Adrianopoliszba, a székhelyére, hogy kipihentesse seregét a háború fáradalmától.”

„hangos ágyúkat” (δυνατὲς λουμπαρδῆς). A magyarországi latin nyelvű forrásainkra (Thuróczy, Bonfini) emlékeztetve a névtelen szerző is leírja, hogy a törökök aknát ástak, de a latin nyelvű lengyel krónikákban (Dlugos, Callimachus) szereplő, várárokbá hordott puskapor felgyújtásáról nem szól. A magyarországi latin kútfőkhöz hasonlóan említést tesz a várvédő vránai Joannész által sikeresen alkalmazott ellenakna alkalmazásáról is, valamint a hosszú, hét hónapos ostrom meghiúsulásáról, a szultáni sereg elvonulásáról. Abban is hasonló, hogy a törökök veszteségéről számszerű adatot közöl, de a védők veszteségeiről szintén nem számol be.

Kiindulópontként, érdemes megvizsgáljunk a Névtelen Krónikának az ostromra vonatkozó lehetséges forrásait. Legkézenfekvőbbnek tűnne a bizánci klasszicizáló szerzők felhasználása. Az kétségtelen, hogy a Névtelen Krónika az oszmánok eredetét és felemelkedését tárgyalja, hasonlóan Khalkokondülész munkájához, amelyből szintén merített. Azonban Khalkokondülész és Dukasz az ostrom más és más epizódjait emelte ki. Khalkokondülész inkább a törökök „oldaláról” mond több információt. Így említette meg Evrenosz fia Ali betörését és bejutási kísérletének meghiúsulását.²⁰ Dukasz pedig a Névtelen Krónikánál is rövidebb beszámolót ad, és inkább a védők által használt, új tűzérési lőfegyver leírásával foglalkozik.²¹ Ezért más források felé kell tájékozódjunk.

A bevezetőnkben tett megjegyzésekre visszautalva elmondható, hogy a bizánci történetírók nyugati forrásokat is látókörukbe vonhattak. A Névtelen Krónika kiadója és fordítója egyaránt megemlékezik arról, hogy az ismeretlen szerző felhasznált nyugati, latin nyelvű forrásokat is. Marios Philippides ezt –2011-ben publikált művében is– főleg a Konstantinápoly 1453. évi ostromának feldolgozásával illusztrálta. Megállapítása szerint e résznél a görög szerző a latin forrásoknak görög vagy olasz nyelvű fordítását használta.²² Így például a khioszi Leonardo levelét.²³

A görög és latin nyelvű munkákon túlmenően, léteztek olasz nyelvű művek is a török birodalomról. Például *Andrea Gambinié (Commentario della origine de Turci et imperio della casa ottomana*. kb. 1528–1538, Firenze). *Paolo Giovio* munkáját (1552) Zórasz megállapítása szerint a Névtelen Krónika szerzője már biztosan használta. A legnépszerűbb olasz nyelvű mű azonban *Francesco Sansovinoé*, amelynek első kiadása 1561-ben, Velencében látott napvilágot, de 1564-ben olasz nyelvre fordított forrásokkal –benne például a Khioszi Leonardo és Khalkokondülész szövegrészleteivel– együtt újra megjelent. Ennek második kiadása 1573-ban jelent meg nyomtatásban. E. Zachariadou szerint a Névtelen Krónika szerzője ezt is ismerhette.²⁴ Philippides Konstantinápoly 1453. évi oszmán–török ostromának vizsgálata során bevonta a Névtelen Krónika lehetséges forrásainak körébe a velencei *Giacomo Languschi: Excidio e presa di Constantinopoli*

20 Szabó 2012. 124.

21 Szabó 2010. 77; Szabó 2012. 125.

22 Az ostrom legújabb feldolgozása: Philippides–Hanak 2011.

23 Philippides 1990. 13.

24 Philippides 1990. 14.

nell'anno 1453 című művét is.²⁵ Ám a Névtelen Krónika olasz forrásai kívül esnek jelen tanulmányunk vizsgálódási körén. A magam részéről ehhez azt tenném még hozzá, hogy Pierre A. MacKay érdekesítő, 2004-es tanulmánya nyomán²⁶ indokolt lenne –legalább az 1440-es nándorfehérvári ostrom viszonylatában– a *Historia Turchesca* vizsgálata is.²⁷

A kutatás azonban korántsem fejeződött be, a Névtelen Krónikában leírt egyes események más forrásokkal való összehasonlítása során újabb művek kerülhetnek látóköriünkbe. 1440 vonatkozásában, ezt kívánom megtenni. Azt láttuk, hogy a bizánci Khalkokondülész vagy Dukasz munkájával kevés a hasonlóság. A latin nyelvű források közül a lengyel forrásokkal sem mutat hasonlóságot. A krónika továbbá nem tud az ostromot megelőző lengyel követküldésről, a lengyel krónikákban leírt vízi ostromzárról és vízi harcokról sem. Elkülöníti az is e forráscsoporttól, hogy az ostromban az aknák, alagutak alkalmazását ismeri, a puszkaporral megtöltött és meggyújtott várarkokét nem. Az ostrom miatt megszavazott lengyel segítségről sem tud.

Már a fentiekben tett néhány tartalmi megállapításunkból kitűnhetett, hogy a magyarországi latin nyelvű forrásokkal ellenben közelebbi a rokonság. Ha filológiailag is megvizsgáljuk a Névtelen Krónika beszámolóját az 1440. évi ostromról, a beszámoló feltűnő hasonlóságot mutat a magyarországi latin nyelvű forrásokkal. Érdeemes a krónika leírását, mintegy mondataira bontva, összevetni ezekkel. Ezt az alábbi összegző táblázatban teszem meg.

	Névtelen Krónika (40v–41r)	Thuróczy ²⁸ (230.)	Bonfini ²⁹ (3. 4. 343–385)
1.	„Καὶ, ὡς ἔμαθε αὐτὰ ὁ Μουράτης, ἐμάχωξε τὰ φουσσῶτα του νὰ πάγη καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας, ἥξέροντας πὼς ἔχουνε μεγάλα σκῶνταλα ἀνάμεσόν τους οἱ Οὐγγαροὶ διὰ τὴν βασιλεία.” ³⁰	„Hic cum audivit omnem regnicolarum regni Hungarie cetum se intestinis guerrarum rodere morsibus... ³¹ ...Commoto igitur omni sui principatus armorum robore cunctisque bellicis apparatus...” ³²	„ad invadendam Ungariam animum appulit, quod ex intestinis, regni discordiis audere facile potuit, imprimisque Albam Grecam...obsedit.” ³³

25 Philippides 1998. 189–227.

26 Mackay 2004. 213–223.

27 Ursu 1909.

28 Latin szövegkiadás: Thuróczy 1985. 241–243. Magyar nyelvű fordításai: Thuróczy 1978. 380–381; Thuróczy 2001. 276–277.

29 Latin szövegkiadás: Bonfini 1900. 101–103; magyarul: Bonfini 1995. 590–592.

30 Zórasz 1958. 63, 35–37. (Az oldalszám után a sorokat is jelölöm.)

31 Thuróczy 1985. 241, 30–31.

32 Thuróczy 1985. 242, 1–2.

33 Bonfini 1900. 101, 13–16.

2.	„Καὶ ἦτονε φυλάκτορες ὀπάνω εἰς τὸ Μπελιγρόδι ὁ καπετάνιος ὁ Ἰωάννης ὁ Βρανᾶς, πολλὰ ἀνδρειωμένος, ὁμοίως καὶ οἱ ἐπίλοιποι.” ³⁴	„Erat tunc castro in eodem capitaneus vir magnificus Johannes prior Aurane... vir strenuus et animo impavidus.” ³⁵	„Arcem cum presidio Ioannes Aurane militaris antistes vir bello impiger et clarus tenebat...” ³⁶
3.	„Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅπ' ὄξω ἐρρίχνασι δυνατὲς λουμπάρδες καὶ ἐχαλούσανε τὰ τείχη ὅλη μέρα...” ³⁷	„machinis et ceteris tormentorum generibus adaptatis altas turrium munitiones et menia precipitem dissipabat per ruinam, humilique terre adequabat.” ³⁸	„menibus approprinquare... tormenta proprius bellica admovere, obcludere civitatem et quam gravissima potest, obsidione coercere... menia et propugnacula pertinacissime quatit, turres nonnullas proterit...” ³⁹
4.	„καὶ οἱ χριστιανοὶ τὰ ἐκτίζανε ὅλη νύκτα.” ⁴⁰	„diurnis cesaris fatigationibus parietes castri prostratos nocturno labore muniebant...” ⁴¹	„Quassa in dies menia aliqua ex parte labascunt... qui interdiu urbem protegunt, fractos noctu muros resarciunt...” ⁴²
5.	„Τότε ἔστειλε ὁ Μουράτης τοῦ Βρανᾶ, ὅτι νὰ παραδώση τὸ κάστρο καὶ νὰ τόνε τιμήση καὶ νὰ τοῦ δώση πολλὴ τιμὴ. Ἀμμή αὐτὸς δὲν ἤθελε.” ⁴³	NINCS ADAT.	„clam sepe muneribus et promissis oppidanum tentat. Obaudit ille, acceptis quandoque muneribus et promissa irrita prestat” ⁴⁴

34 Zórasz 1958. 64, 3–4.

35 Thuróczy 1985. 242. 3–4, 6.

36 Bonfini 1900. 101, 16–17.

37 Zórasz 1958. 64, 6–7.

38 Thuróczy 1985. 242. 12–13.

39 Bonfini 1900. 101, 23–26, 31–32.

40 Zórasz 1958. 64, 7–8.

41 Thuróczy 1985. 242. 16–17.

42 Bonfini 1900. 101, 33–36.

43 Zórasz 1958. 64, 8–10.

44 Bonfini 1900. 101, 47–48.

6.	„έκραξε ο Μουράτης μαστόρους, ότι να κάμη όπ' όξω μίνες, να σκόψουνε κάτω τη γή, να τρυπήσουνε, να έμπούνε μέσα.” ¹⁴⁵	„Huius igitur colliculi sub umbra cesar ipse fossam subterraneam castris euisdem usque ad interiora penetrantem longam latamque, per quam agmina post sese progredi possent, egerere statuit.” ¹⁴⁶	„cunicolorum opus inchoat...fossam in antri speciem exordiuntur, die noctuque suffodiunt” ¹⁴⁷
7.	„Καί ούτως τό έπαίρασιν, εάν δέν ήθελε στείλει λόγο με μία γραφή εις την σαίττα ένας χριστιανός.” ¹⁴⁸	„ut quibusdam dicere placuit, quod sagitta, nescitur per quem emissam, in castrum devolasset, cui carta quedam circumvoluta reperta extitisset, que fossam in loco memorato egeri castroque propinquam esse manifestasset.” ¹⁴⁹	„aliqui a Christiano milite oppidanum quendam admonitum fuisse memorant; brevem epistolam sagitte alligatam immisamque menibus rem patefecisse alii prodidere.” ¹⁵⁰
8.	„Καί τότε, ως τό έμαθε ο άφέντης ο Βρανάς, έκαμε από μέσα κοντραμίνα” ¹⁵¹	„Zowanus...instructus aliam de ipsius castris corpore progredientem fossam consimiliter subterraneam fosse cesaris obviam celeri cum labore effici...” ¹⁵²	„Prefectus Albane arcis admonitus...exemplo alteram contra molitur...” ¹⁵³
9.	„καί σκόβοντας ήυρε την μίνα των Τουρκών και έβαλε φωτία εις τό βοτά-νι.” ¹⁵⁴	„Cumque hostilis fossa intra menia castris ad fossam per castrenses egestam deducta est...mox ignis adhibitus omnes predictas res compositas succendit...” ¹⁵⁵	„ubi hostilem fossam cum sua intra menia congruisse per exploratores intellexit, ignem repente per foramen immittit...” ¹⁵⁶

45 Zórasz 1958. 64, 10–12.

46 Bonfini 1900. 102, 13–15.

47 Thuróczy 1985. 242, 22–25.

48 Zórasz 1958. 64, 12–13.

49 Thuróczy 1985. 242, 29–32.

50 Bonfini 1900. 102, 27–30.

51 Zórasz 1958. 64, 13–14.

52 Thuróczy 1985. 242, 32–35.

53 Bonfini 1900. 102, 30–31.

54 Zórasz 1958. 64, 14–15.

55 Thuróczy 1985. 243, 5–7.

56 Bonfini 1900. 102, 38–40.

10.	„Καὶ λέγουσι ὅτι ἐκάησαν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν μίνα πλεὸν παρὰ δεκαφτὰ χιλιάδες Τούρκοι.” ⁵⁷	„ut fertur, decem et septem sue gentis millibus...” ⁵⁸	„preter iumenta septemdecim hominum milia in cuniculis interiere...” ⁵⁹
11.	„Καὶ ἐσκοτώθησαν καὶ εἰς τὸν πόλεμον ὀκτὼ χιλιάδες.” ⁶⁰	NINCS ADAT.	„Preter hec in urbis oppugnatione octo circiter hominum milia desiderata sunt.” ⁶¹
12.	„ὅπου τὸ εἶχανε ἀποκλεισμένο ἐφτὰ μῆνες.” ⁶²	„et septem mensibus obsidione in eadem exactis...” ⁶³	„Postquam se nihil septem mensibus proficere potuisse cognovit” ⁶⁴
13.	„Καὶ, ἰδόντας ὁ σουλτᾶν Μουράτης ὅτι δὲν ἤπορειε νὰ τὸ πάρῃ, ἄφησέ το καὶ ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀδριανόπολι...” ⁶⁵	„Quapropter cesar ipse cum nec hanc viam sibi in obtentione castris eiusdem iuvamine esse vidit, amissis... confusus repatriavit.” ⁶⁶	„obsidionem illico solvit... relicta Mysia, ad instaurandum exercitum et comparanda supplementa in Macedoniam et Thraciam hibernatum se recepit.” ⁶⁷

Beláthatjuk, hogy Névtelen Krónikánk nemcsak tartalmilag, az események sorrendjében követi a Thuróczy és a Bonfini által előadottakat, hanem egyes részeiben szövegszerűen is. Ez a hasonlóság megerősíti a szövegek közötti filológiai kapcsolatot is. A fenti táblázatban sorszámokkal láttam el a párhuzamba állítható szövegrészeket. A Thuróczy Krónikával 11, Bonfini művével viszont 13 szövegpárhuzamot találtam. Ezek alapján megállapítható, hogy a Névtelen Szerző az 1440. évi ostromra vonatkozóan használta Bonfini munkáját vagy olyan munkát, amely azt tartalmazta. A Thuróczy Krónikától pedig szöveghasználatában két „differentia specifica” választja el.

Az is megállapítható, hogy a Névtelen Krónika az ostromra vonatkozó „klasszicizáló” bizánci forrásokkal (Dukas, Khalkokondülész) viszont nem tart sem formai, sem tartalmi rokonságot. Véleményem szerint ez gyengíti azt a feltételezést is, hogy a szerző

57 Zórasz 1958. 64, 15–17.

58 Thuróczy 1985. 243, 10–11.

59 Bonfini 1900. 103, 1–2.

60 Zórasz 1958. 64, 17.

61 Bonfini 1900. 103, 5–6.

62 Zórasz 1958. 64, 17–18.

63 Thuróczy 1985. 243, 11.

64 Bonfini 1900. 103, 6–7.

65 Zórasz 1958. 64, 18–19.

66 Thuróczy 1985. 243, 9–12.

67 Bonfini 1900. 103, 7–10.

Khalkokondülész vagy Dukaszt teljes körűen használta volna, mert –legalábbis itt– hatások nem mutatható ki.⁶⁸

Ezek után adódik a kérdés, közvetlen kapcsolatba hozhatók-e az említett krónikák egymással? Ehhez a kiadások történetét kell röviden áttekintenünk. Thuróczy Krónikájának kézírata nem maradt ránk, de 1488-ban két kiadásban is megjelent. 1488. március 20-án a morvaországi Brünnben, Stahel Konrád nyomdájában; illetve június 3-án Augsburgban az átnézett és javított változat Fegher Theobald költségén.⁶⁹

Bonfini 1488 májusában még csak a királyi megbízását kapta meg a mű megírására Hunyadi Mátyástól (1458-1490), amelyet II. (Jagelló) Ulászló király (1490-1516) meghosszabbított. Bonfini hatalmas művéből 1494–1496 között a királyi könyvtár számára először egyes decasokat másoltak le (I–IV. decas).⁷⁰ Ebben már benne volt az 1440. évi ostromot tartalmazó 3. decas is. A mű népszerűsége megnőtt, a királyi udvarban mintegy 20 másolata volt ismert. Azonban 1510–1515 között a másolatok lassan eltűntek. Nyomtatásban végül az első három decas 1543-ban Baselben jelent meg. 1545-ben adták ki német fordításban, majd 1572-ben egyes részleteket franciául is. Bonfini újabb nyomdai kiadása a polihisztor tudós, Zsámboki János (Johannes Sambucus) nevéhez fűződik, aki 1581-ben Frankfurtban újra megjelentette. Ennek újabb kiadása 1606-ban, 1690-ben, 1744-ben és utoljára 1771-ben történt.⁷¹ Ha elfogadjuk a poszt-bizánci Névtelen Krónika 1603–1671 közötti keletkezését, akkor bizony feltételezhető, hogy a névtelen szerző rendelkezésére állhatott az Európában ekkorra már jól ismert Bonfini munkája vagy annak az 1440. évi ostromot is tartalmazó része.

II.

A krónika névtelen szerzője –akaratlanul– a *nyelvezetében* és szóhasználatában is „újat” hozott abban a tekintetben, hogy az antik görög szerzőkre való hivatkozás teljes hiánya jellemzi munkáját. A mindennapok nyelvhasználatát őrizte meg, a XVI–XVII. századi *beszélt* nyelven, valahol a ión szigetek vidékének dialektusában.⁷² Ez a népi nyelvhasználat azért fontos, mert a köznapi, beszélt nyelvet egészen a XX. századig, a dimotiki bevezetéséig, nem használták történeti, irodalmi és tudományos munkákra, inkább az idegen szavaktól megtisztított és ógörög nyelvet őrző katharevuszát.⁷³ Így szerzőnk a többszörösen összetett, alá- és fölrendelt tagmondatok (a thuküdidész-i

68 Azt megjegyezzük, hogy hasonló a helyzet a nándorfehérvári ostromot közvetlenül megelőző, 1439-es Szendrő ostromáról szóló tudósítással is, amely nem tárgya jelen tanulmányunknak.

69 Thuróczy 1978. 465.

70 Bonfini 1995. 1014.

71 Bonfini 1995. 1016.

72 Philippides 1990. 14.

73 A XIX. században használt ún. a katharevusza is megőrizte az ógörög nyelvi elemeket, valamint 1976-ban történt hivatalos bevezetéséig, a dimotiki sem foglalta magába a népnyelvet, inkább egymásra hatottak. Mohay 1998. 5–6.

„tengeri kígyók”) helyett a népi nyelvben használt egyszerű, mellérendelt mondatokat használt. Ráadásul a szerző vagy a másoló nem volt képzett sem, mert a kézirat sok nyelvtani hibát, elírást tartalmaz.⁷⁴ Legalább ennyire kimutatható a változás a *szóhasználatában*. A beszélt nyelv szókincséből átvette a még a XIV. századi Moreában használt szavakat is. Példaként a γυπτίζω igét említjük meg a nándorfehérvári ostrom leírásának végén.⁷⁵ Ez az ige nem található meg a klasszikus görögben, de a népnyelvet használó Moreai Krónikában már többször előfordult.⁷⁶

A továbbiakban az 1440. évi ostrom leírásában előforduló néhány szó használatára kívánom felhívni a figyelmet. Tudjuk, hogy a szerző jól ismerte az olasz és a török szavakat, kifejezéseket is. Sőt, a klasszikus görög kifejezések helyett a hadászati eszközökre inkább a „idegen”, olasz terminuszokat használta. Ezek közül a legfontosabbak –mivel egy ostrom leírásáról van szó– a tüzéségre vonatkozó szakkifejezések, amelyek még a klasszicizáló nyelven író bizánci történetíróknak is sok nehézséget okoztak. Bizánci forrásainkban ugyanis rendkívül nehéz a tűzfegyverek korai használatát kimutatni, mert a szerzőknek, hogy le tudják írni, új szavakat, fogalmakat kellett alkotniuk. *Mariosz Philippidész* hívja fel a figyelmet arra, hogy a nyelvük évezredes hagyományait féltő bizánci szerzők tartózkodtak az idegen kifejezések közvetlen átvételétől, igyekeztek archaikus, általános jelentésű szavakat találni.⁷⁷

Erre Khalkokondülész munkájában az ágyúra használt *télebolosz* szó a legjobb példánk. E „*messzire lövő fegyver*” jelentésű szót már *Sztrabón* használta egy közbevetett megjegyzésében, megkülönböztetésül a közelharc fegyvereitől.⁷⁸ Így találkozunk a nyelvüket megőriző „klasszicizáló” bizánci szerzőknél az új találmányú ágyúra a *télebolosz*, *szkeué*, *helepolisz* (*helebolisz*), *aphetérion* megnevezésekkel, míg a latinból vagy olaszból (*bombarda*) közvetlenül átvett *boumpardosz*, *boumparda*, *loumparda* kifejezések ritkák. Az 1440. évi ostromra vonatkozó forrásaink közül a népi görög nyelven írt *Codex Barberinus Graecus 111*. kódex névtelen krónikása viszont ezt használta. A λουμπάρδες szó fordul elő II. Murád 1422-es konstantinápolyi (37^v)⁷⁹ és 1440-es nándorfehérvári várostromainak leírásában (40^v–41^v).⁸⁰ A nyugat-európai nyelvből való közvetlen átvétel korábban, ebben az ún. bizánci „nyelvújításban” elképzelhetetlen lett volna. *Kritobulosz* bizánci történetíró szerint a legfőbb nyelvi probléma az volt, hogy: „*semmilyen régi elnevezés nem található erre a szerkezetre (mékhané), hacsak nem*

74 Philippides 1990. 14–15.

75 Zórasz 1958. 64, 19.

76 P szövegváltozat 652., 844. és az 1048. sorok. Schmidt 1904. 45, 58, 71.

77 Philippides–Hanak 2011. 415.

78 Strabón 1977. 477. „A harci szokásokat és fegyverkezést illetőleg ma sincs mindenütt azonos szokás, és azelőtt sem volt; egyesek messzeható fegyvereket használtak, amilyenek az íjások, parittyások és dárdavetők, mások azonban a közelharcra alkalmas fegyvernemeket, amilyeneket a karddal és a kinyújtott dárdával harcolók” (10. 1. 12., Földy József fordítása.)

79 Zórasz 1958. 60, 3, 8.

80 Zórasz 1958. 64, 7.

mondhatná valaki helepolisznak vagy aphetérionnak, a mostaniak azonban mind közös elnevezéssel ezt csak szkeuénak (=felszerelés, szerszám, eszköz) nevezik”⁸¹ (Szabó Pál fordítása). Hasonlóképpen a török táborból a várba belőtt nyílvezzőre a névtelen szerzőnk a latin *sagitta* kifejezést használta: σαῖττα (40^v)⁸² a τὸ ξον vagy az általánosabb βέλος helyett.

Másik fő észrevételem az aknák megnevezésére vonatkozik. Khalkokondülész az 1440. évi ostromnál nem említi ugyan az alagutak használatát, ám amikor II. Murádnak 1430-as Thesszaloniké ostromát beszéli el, a klasszikus görög τὸ ὄρυγμα, -ατος kifejezéssel él (*kifelé vezető aknák/alagutak* ὄρυγματα ἐκτὸς φέροντα).⁸³ Figyelemre méltó, hogy ez a szó is régi használatú, már Polübiosznál is felbukkan Ambrakia ostromának (Kr. e. 189) leírásában (XXI. 27-28).⁸⁴ A Névtelen Szerző mégsem ezt, hanem az olasz eredetű μίνα (*mina*) szót⁸⁵ és ennek megfelelően az ellenakna κοντραμίνα (41^v) kifejezést alkalmazza.⁸⁶

Találtam azonban más eseteket is névtelen krónikásunk szóhasználatában, ahol nem követi a „klasszicizáló” görög elődöket. Khalkokondülész az újnak számító találmány, az ágyú működésének leírásakor a fekete vagy „füstös” lőporra a *konisz* (por) szót használta.⁸⁷ A Névtelen Krónika azonban nem. Ennek a kérdésnek egyúttal fontos technikatörténeti jelentősége van. Ugyanis felfigyeltem arra, hogy a másik két „klasszicizáló” történetíró, Kritobulosz és Dukasz a *botané* (fű) megnevezéssel élt. Itt egy fontos haditechnikai kitérőt kell tennünk.

Kritobulosz értékes leírása II. Mehmed szultán életéről szóló munkájának I. könyvében (I 139.) így szól: „különösen elmés találmány a töltés (=lőpor) egybeállítás és elkészítése, mely a legmelegebb és legszárazabb félekből, kénköből, szénből és száraz, meleg gőzt adó fűvekből (sic!) van egybeállítva... (Szabó Károly fordítása).⁸⁸ Dukasz az 1440. évi szultáni ostrom kapcsán leírja a védők által használt tűzfegyvereket, amelyek hátulról „salétrommal,⁸⁹ kénnel és faszénnel...” voltak megtöltve. Azonban a továbbiakban e szerzőnk is „füvet” említ a lövedékek kilövésakor, amelyet érdemes megtartani a fordítás során. „A kilőtt lövedékek közül az, amely a fűhöz közel van, löki az ennek előttit, emez pedig előlről az előzőt” (Szabó Pál fordítása).

Névtelen krónikásunk is „fünek” mondja a fekete lőport, ezen a ponton nem követve latin forrásainak megnevezését (*pulver*) sem. „A vránai parancsok, belülről egy ellenaknát ásatott és ásás közben megtalálta a törökök aknaját és tüzet dobott a puskaorra

81 Idézi: Philippides–Hanak 2011. 415.

82 Zórasz 1958. 64, 13.

83 Darkó 1823. 14,6.

84 Polybios 1995. 296, 298; Polübiosz 2002. 254–256; Szabó 2010. 75.

85 Zórasz 1958. 64, 11.

86 Zórasz 1958. 64, 14.

87 Bartusis 1997. 336.

88 Idézi: Iványi 1926. 397.

89 A salétrom, kálsalétrom más néven kálium-nitrát (KNO₃) a fekete lőpor egyik összetevője.

(=füre!).⁹⁰ A technikatörténeti „por” vagy „fű” kérdésének megoldásához közelebb vitt Dani Dániel Pál hadtörténész szóbeli közlése, amely szerint a dukasz-i szövegben szereplő „salétrom” lehetett ammónium-nitrát ($\text{NH}_4 \text{NO}_3$) is, amely készülhetett vizelettel átitatott szalmaőrleményből is. Azonban ez rendkívül instabil és égő elegyet képez, amelyet át kell alakítani a stabilabb kálium-nitráttá (KNO_3), azaz kálisalétrommá, „salétrommá.” Az átalakítás folyamán a szálastakarmány jellegét nem veszíti el. Mivel ez képezi a legnagyobb részét (75 %) a fekete lőpornak, a kén és faszén hozzáadása után sem változik az állaga. Korábbi tanulmányomban azt vallottam, hogy ilyen lehet a bizánci szövegekben szereplő „fű” és ilyenek lehetnek a kritobulosz-i „száraz, meleg gőzt adó füvek” is.⁹¹ Egyúttal megerősítettük Iványi Béla korábbi sejtését.⁹² Az így előállított fekete „lőpor” pedig nem por, hanem inkább törek állagú lehetett, amely a „lőpor” legdurvább, legkezdetlegesebb változata volt.

Azonban továbbgondolásra érdemes a *botané* szó másik jelentése is: takarmány.⁹³ Ez már közelebb vihet a megoldáshoz. A problémával Szajkó István nemzetközi tekintélyű vegyészmérnökhöz és lőporszakértőhöz fordultam.⁹⁴ A fekete lőpor történetéről írt kézírata abban erősített meg, hogy a fekete lőporhoz inkább használt kálisalétrom gyűjtése az istállókban, állati vizelettel is történhetett.⁹⁵ Szajkó szerint „*Ha bomlásnak induló állati eredetű anyagokat mésszel és hamuval kevernek össze, salétromot nyernek. Nitrogéntartalmú anyagokat – bőrt, húst, vért, szőrt – fatörmelékkel rakásba halmoztak, és időnként trágyalével öntöztek, nedvesen tartották addig, amíg a rothadás befejeződött. A rakásokat és a képződő salétromot deszkafedéllel védték az esőtől. Ha a salétrom „megérett”, akkor a rakás felületén akár 10 cm vastag salétromsavas mész is keletkezett... A salétromsavas meszet hamuzsírral alakították át kálisalétrommá.*” Képletben összegezve: $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2 + \text{K}_2\text{CO}_3 = 2 \text{KNO}_3 + \text{CaCO}_3$ ⁹⁶

Véleményem szerint ez utóbbi „eljárás” pedig –szinte szó szerint leírva!– felfedezhető Antonio Bonfini leírásában. A mai olvasónak –első megközelítésben– csupán egy elég bizarrnak tűnő védekezés az ostromló törökök „távoltartására” az, hogy a védők „*az összehordott földből, szemétből, állati ürüleből fával borított sáncot emeltek.*” (Kulcsár Péter fordítása).⁹⁷ A latin szövegben ez áll: „*egesta terra, fimo et pecorum excrementis aggerem lignis circummunitum ducunt...*”⁹⁸ Ha a fenti szempontok szerint átértelmezzük e sort, úgy az alábbira módosítom Kulcsár Péter fordítását: „*Az összehordott földből, trágyából és állatok vizeletéből fával borított sáncot emeltek.*”

90 Zórasz 1958. 64.

91 Szabó 2010. 84. (141. lábjegyzet)

92 Iványi 1926. 397 (295. lábjegyzet).

93 ÓGM.1993. 192.

94 A szerző a Polgári Kézilőfegyver- és Lőszervizsgáló Kft. vezető szakértője, a Magyar C. I. P. delegáció tagja.

95 Szajkó 2005. 6.

96 Szajkó 2005. 6.

97 Szabó 2012. 114.

98 Bonfini 1900. 101. 34–36.

A névtelen krónikás a puskák elnevezésében sem követi klasszicizáló bizánci elődeinek szóhasználatát. A magyarországi latin forrásokon túl, a bizánci Khalkokondülész passzusának újraértelmezéséből is megtudjuk, hogy a védők akkoriban újnak számító puskákat is használtak (téleboliszkoj). A megnevezés pedig az ágyúra vonatkozó télebolosz szó dēminutívája. „A szultán hadserege a város felől elháríthatatlanul szenvedett a védők ágyúinak és puskáinak (télebolón kai téleboliszkón)⁹⁹ bőséges csapásától...” (Szabó Pál fordítása). Dukasz is ismertetett egy ilyen puskát, amelyet az archaikus *mékhané* (=szerkezet, gép, eszköz) szóval nevezett meg. Nándorfehérvár ostrománál azonban elég körülményesen, a megfelelő szavakat keresve, de egyedülálló részletességgel leírja azt a védők által használt, bronzból készített *mékhanét*, amelynek maga is elismeréssel adózik.¹⁰⁰

A *Codex Barberinus Graecus 111* Névtelen krónikása Konstantinápolynak II. Murád 1422-es szultáni ostromáról szólva megjegyezte, hogy (37^v) „...ekkoriban még nem volt sok bombardá (λουμπάρδες, azaz ágyú) és puska (τουφέκια).¹⁰¹ Szerzőnk a puskára a τουφέκια szót használta, amely viszont nem található az 1440. évi nándorfehérvári ostrom leírásában. Véleményem szerint ezt a kifejezést az oszmán-török szóhasználat is átvette, amikor a puskásokat tüfekci-knek nevezték. Sőt a bizánci „puskaporra” vonatkozó elnevezés is megőrződött a „puska fű” (tüfek otu) elnevezésben.¹⁰²

III.

Az 1440-es szultáni ostromra vonatkozó másik forrásunkat 1975-ben Peter Schreiner publikálta. A *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* sorozat részeként a bizánci kiskrónikák (*Chronica byzantina breviora*) kötetében (XII/1) találunk egy egyetlen mondatos említést az 1440. évi ostromról.¹⁰³

A *72a Krónika* egy szokatlanul kisméretű kódexben (40x60 mm) maradt ránk 1624-ből, a kézirat pedig egy bizonyos Mihálytól származik. A kézirat Bestand der Guilford később Philips-Sammlung tulajdona volt, majd 1957-ben került a Yale Egyetem birtokába. A szöveg a *Szerbiai török hódítások krónikája* címet kapta. Bár Schreiner szerint a krónika számos téves adatot közöl, ez Szendrő és Nándorfehérvár ostromával kapcsolatban –véleményem szerint– nem mondható el.

„έτους ,ςημζ´ επήρην ο σουλτάν Μουράτης τὸ Σμενδεύροβο καὶ ἔφυγεν ὁ Σμενδευρόβος δεσπότης. ὑπήγην καὶ ἐσέβην εἰς τὴν Οὐγκαρίαν. καὶ ὁ σουλτάν

99 Ugyanennek a szónak a kicsinyítő képzős változatát pedig puskának fordítottuk. Darkó 1923. 10; Szabó 2012. 124.

100 Grecu 1958. 265, 1–7.

101 Zórasz 1958. 60, 3

102 Csáki 2001². 344. (tüfekgi); Bayerle1997. 160 (tüfekci, tüfeng-endáz=musketeur). Papp Sándor közlése opponensi véleményében.

103 Schreiner 1975. 564.

Μουράτης έπίασε τούς υίους του, Γούργουρον και τόν Στέφανον, και τούς έτύφλωσεν μέσαν τήν Λαμπράν.”¹⁰⁴

A szerző Szendrő esetében, bár nem említett ostromot, de időben év szerint (1439-ben) elkülönítette ezt az eseményt a nándorfehérvári ostromtól, eltérően más bizánci forrásainktól. Nándorfehérvár ostromára pedig pontos időpontot ad: évmegjelölése a bizánci világev szerinti 6948–6949. év 3–4. indictio, azaz 1440. év áprilisától októberéig terjedő időszak.

„Έτους ραμή έπήγεν αυτός ό σουλτάν Μουράτης εις τó Πελιγράτι τής Ούγγαρίας και δέν ήπόρεσεν νά τόν πάρη, και έγύρισεν.”¹⁰⁵

Szembeötlő, hogy a kiskrónika szóhasználata mennyire hasonlít a *Codex Barberinus Graecus* 111 kódexének az ostromra vonatkozó utolsó mondatához.

„και, ιδόντας ό σουλτάν Μουράτης ότι δέν ήπόρειε νά τó πάρη, άφησε το και έγύρισε εις τήν Άνδριανόπολι...”¹⁰⁶

Ehhez kapcsolódva egy szemantikai megjegyzés kívánkozik. Ki kell térnem a korábban már említett, a kiskrónikában is szereplő γυρίζω igére. Figyelmet érdemel, hogy ennek a gyakoribb „visszatér, újra jön, visszafordul” jelentései mellett van „járkál, kószál, barangol” jelentése is.¹⁰⁷ A Névtelen Krónika vonatkozó részletének fordításában az ígét követő vonzat miatt (visszatér valahová) ezt nem használhatjuk, de az olyan forrásokban, ahol az ige vonzat nélkül áll, már igen és ez jelentősen módosítja a szöveg hadászati értelmét. Így az έγύρισεν-t nem „visszafordult”, hanem –igei vonzat nélkül– a „barangolt” vagy katonailag pontosabb megfelelőjével a „portyázott” szóval is fordíthatjuk. Azaz „Az 6949. évben maga Murád szultán a magyarországi Belgrád ellen vonult, nem tudta elérni, hogy azt bevegye és portyázott.” Ez utóbbi tény a forrásokkal egyezik, az oszmán–török történetírók említik, beszámolva a törökök által ejtett hadifoglyok és zsákmány nagy számáról (Főleg Ásikpasazáde, Nesri és Szeád–Eddin).¹⁰⁸

Mivel a két ismertetett bizánci forrásrészletünk közel egy időben keletkezett, nem lehet eldönteni, hogy melyik szóhasználata a korábbi: az igei vonzat nélküli vagy a vonzatot használó.

Annyit azonban megkockáztatok, hogy valószínűbb, hogy a 72a Krónika rövid bejegyzését használhatta a Névtelen Krónika szerzője. Mert e két mondat szinte szó szerint megegyezik egymással, de a γυρίζω ígét kiegészítette egyik vonzatával, az általa használt latin nyelvű források, köztük Bonfini művének alapul vételével.

104 Schreiner 1975. 564 (26). „A 6947. évben (=1439) Murád szultán bevette Szendrőt, és Szendrő despotésze elmenekült. Elindult és Magyarországra vonult. Murád a (deszpotész) fiait, Gergelyt és Istvánt Murád szultán elfogatta és Húsvétkor megvakítottatta.” (26.)

105 Schreiner 1975. 564 (27). „Az 6949. évben maga Murád szultán a magyarországi Belgrád ellen vonult, nem tudta elérni, hogy azt bevegye és visszafordult.” Érdemes megjegyezni, hogy e mondatban nem az ógörög πόρειμι, hanem az újgörög παίρνω ige szerepel.

106 Zórasz 1958. 64, 18–19.

107 Mohay 2003. 169.

108 Szabó 2012. 128–129.

BIBLIOGRÁFIA

- Bartusis 1997 = Marc C. BARTUSIS, *The late Byzantine army: arms and society, 1204–1453*. Philadelphia 1997.
- Baştav 1973 = Şerif BAŞTAV, 16. asırda yazılmış Grekçe anonim Osmanlı tarihi: giriş ve metin (1373-1512). Ankara 1973.
- Bayerle 1997 = Gustav BAYERLE, *Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*. Istanbul 1997.
- Bonfini 1900 = Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt: I. FÓGEL–B. IVÁNYI–L. JUHÁSZ. Tomus III. Lipsiae MCM.
- Bonfini 1995 = Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR P. Budapest 1995.
- Csáki 2001² = CSÁKI É., *Török–magyar szótár*. Budapest 2001²
- Darkó 1923 = Laonici Chalcocondylae *Historiarum Demonstrationes*. Tomus II. Pars prior (libros V–VII. continens) Ed. E. DARKÓ. Budapestini 1923.
- Geréby 1999 = Gennadiosz SZKHOLARIOSZ: Petrus Hispanus mester logikájából. Fordította: Szabó Mária, a zárótanulmányt írta GERÉBY György. Budapest 1999.
- Greco 1958 = V. GRECU, *Ducas, Istoria Turco-Bizantină (134–1462)*, Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae. Bukarest 1958.
- Iványi 1926 = IVÁNYI B., A tüzérség története Magyarországon 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 27/4. (1926) 393–419.
- Kreutel 1971 = *Leben und Taten der türkischen Kaiser. Die Anonyme vulgargriechische Chronik Cod. Barb. 111 (Anonymous Zoras)*. Übersetzt, eingeleitet und erläutert Richard F. KREUTEL. Graz 1971.
- MacKay 2004 = Pierre A. MACKAY, The Content and Authorship of the *Historia Turchesca*,” in *Istanbul Üniversitesi 550. yıl, Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. yüzyıl): 30–31 Mayıs 2003 / editör, Sümer Atasoy = 550th anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth century): 30–31 May 2003 / edited by Sümer Atasoy*. (Istanbul, 2004) 213–223.
- Mohay 1998 = MOHAY A., *Újgörög–magyar szótár*. Budapest 1988.
- Moravcsik 1930 = Gy. MORAVCSIK, Ἄγνωστος Ἑλληνικὸν Χρονικὸν περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 5 (1930)) 447–449.
- Moravcsik 1934 = MORAVCSIK Gy., *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1934.
- Moravcsik 1942 = Gy. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*. Budapest 1942.
- Moravcsik 1958 = Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I–II*. Berlin 1958.
- ÓGM. 1993 = *Ógörög–magyar nagyszótár*. (szerk.: GYÖRKÖSY A., KAPITÁNYFY I., TEGYEY I.) Budapest 1993.

Philippides 1990 = *Byzantium, Europe and the early ottoman sultans 1373–1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111)*. Translated and annotated by M. PHILIPPIDES. (Late Byzantine and Ottoman Studies, 4) New Rochelle, New York 1990.

Philippides 1998 = M. PHILIPPIDES, The fall of Constantinople 1453: Bishop Leonardo Giustiniani and his Italian Followers. *Viator* 29 (1998) 189–227.

Philippides–Hanak 2011 = M. PHILIPPIDES–W. K. HANAK: *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*. Farnham–Burlington 2011.

Polybius 1995 = Polybius: The Histories. Volume VI. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. GOOLD. With an English translation by W. R. PATON. Cambridge, Massachusetts, London 1995.

Polübiosz 2002 = *Polübiosz történeti könyvei*. II. kötet. Fordította: KATÓ P. Máriabesnyő–Gödöllő 2002.

Schmitt 1904 = The Chronicle of Morea. Edited by John SCHMITT. London 1904.

Schreiner 1975 = P. SCHREINER, *Die Byzantinischen kleinchroniken* 1. (=Corpus fontium historiae Byzantinae XII/1). Wien 1975.

Strabón 1977 = STRABÓN Geógraphika. Fordította: FÖLDY J. Budapest 1977.

Szabó 2010 = SZABÓ P., „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered” Nándorfehérvár első török ostroma (1440). *Belvedere Meridionale* 2010 (XXII. évf.) 3–4/ 59–85.

Szabó 2012 = SZABÓ P., Nándorfehérvár első török ostromának forrásai (Harmadik közlemény). *Partium* 2012 (XXI. évf, ősz) 109–131.

Szajkó 2005 = SZAJKÓ I., *A fekete löpor*. Balatonfűzfő 2005.(kézirat)

Thuróczy 1978 = THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*. Fordította: HORVÁTH J. Budapest 1978.

Thuróczy 1985 = JOHANNES DE THUROCZ, *Chronika Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Budapest 1985.

Thuróczy 2001 = THURÓCZY JÁNOS, *A magyarok krónikája*. Rogerius Mester: *Siralmas Ének. Milleniumi Magyar Történelem. Források*. Budapest 2001.

Ursu 1909 = *Historia Turchesca, 1300-1514, publicata, adnotata, împreuna cuo introducere de I. URSU*. Bucharest 1909.

Zórasz 1958 = Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων. Ἀθηναί 1958.

ANONYMOUS BYZANTINE CHRONICLE FRAGMENTS ON FIRST OTTOMAN SIEGE OF BELGRADE IN 1440

By the 15th century the extension of the Ottoman Empire achieved the border of the Hungarian Kingdom. After the occupation of Serbia, Belgrade (Nandorfehervar) was revalued again, because it was principal fortress in the southern line of defence in Hungarian Kingdom. In 1440 Murad II conducted himself the first Ottoman attempt to siege of Belgrade. But in the historical research this siege is not adequate valued and lesser-known than the second Ottoman siege (1456). This lecture will analyse two anonymous, Byzantine chronicle-fragments parallel with contemporary Latin sources about this Ottoman siege.

The *Codex Barberinus Graecus 111* contains a voluminous and valuable description of this siege, including the previous civil war in Hungary, and the use of new technical invention (firearms, cannons). It is also important to mention, that philological analysis of this passages demonstrates the closer connection with chronicle of Antonio Bonfini (*Rerum Hungaricarum Decades*), than byzantine 'classicist' authors, like Chalcondylas or Ducas. Another characteristic feature is the usage of new words, borrowed from Latin and Italian and not the ancient Greek language. Especially, the terminology of weapons, cannons (mortars, arquebus) and gunpowder. The usage of Greek word 'botané' (grass, herb) indicates the early substance form of gunpowder, too.

Our other byzantine source is *Chronicle No. 72a*. A short chronicle, in which we can find a correct date of the first Ottoman siege of Belgrade.